

Łukasz JAKUBIAK

Uniwersytet Jagielloński

lukasz.jakubiak@uj.edu.pl

KONSTYTUCJONALIZM BURKINA FASO W WARUNKACH DESTABIZACJI SYSTEMU POLITYCZNEGO PO USTĄPIENIU PREZYDENTA BLISE'A COMPAORÉGO

ABSTRACT

Constitutionalism in Burkina Faso in the Conditions of Destabilization of the Political System After the Resignation of President Blaise Compaoré

This article concerns the evolution of Burkina Faso's constitutionalism with particular emphasis on the period following the fall of Blaise Compaoré's presidency. The author draws attention to the dynamics of constitutional transformations that occurred as a result of the deteriorating internal situation. The key factor influencing institutional changes was the introduction and consolidation of the transitional regime, which occurred as a result of two coups in 2022. Despite the adoption of a separate constitutional act (transitional period charter), the provisions of the 1991 constitution remain in force (unless they conflict with the provisions of the charter). In this respect, the changes that were taking place did not stand in the way of maintaining the relative constitutional continuity of the state. The same can be said about the rules of the semi-presidential system of government that remained in force, although their application in the new conditions would require the establishment of the rules of a democratic political system.

Słowa kluczowe: konstytucjonalizm, system rządów, Burkina Faso, Blaise Compaoré, wojskowy zamach stanu, Afryka frankofońska

Key words: constitutionalism, system of government, Burkina Faso, Blaise Compaoré, military coup, Francophone Africa

WPROWADZENIE

Państwa należące do dawnego francuskiego imperium kolonialnego przechodziły po uzyskaniu niepodległości (zdecydowana większość z nich stała się niepodległą w 1960 r.) różnorakie zmiany polityczne i ustrojowe. Istotną cezurą stał się przełom lat 80. i 90., gdy zaczęły się w nich dokonywać mniej lub bardziej udane i kończące się różnym skutkiem procesy demokratyzacyjne, obejmujące w pierwszej kolejności tworzenie systemów wielopartyjnych w miejsce dotychczasowej jednopartyjności. W niektórych z tych państw demokratyzacja była posunięta na tyle daleko, że możliwe stało się przeprowadzanie alteracji władzy w drodze demokratycznych wyborów. Dowodziło to, że procesy te nie musiały się zatrzymywać na samym formalnym stworzeniu partiom opozycyjnym możliwości legalnego działania, w tym udziału w wyborach, lecz tworzyły realną perspektywę przejścia władzy przez formacje krytyczne wobec aktualnego obozu rządzącego.

Również w latach 90. XX w., a także w pierwszych dekadach kolejnego stulecia rolę czynników podważającym demokratyczność systemów politycznych w tej części świata odgrywały takie kwestie, jak: rządy jednostki czysto instrumentalnie traktującej nakładane ograniczenia konstytucyjne, w tym dotyczące limitów kadencji¹; podejmowane przez przywódców politycznych próby przekazywania władzy własnemu potomstwu²; słabość opozycji i dominacja formacji prezydenckiej w ramach systemów formalnie wielopartyjnych; wojskowe zamachy stanu zakłócające funkcjonowanie mechanizmów rządzenia; wojny domowe, długotrwale destabilizujące porządek wewnętrzny i spychające dane państwo do kategorii tzw. państw upadłych/kruchych (*failed states*; *fragile states*)³; wreszcie konkretne działania polityczne zmierzające do ograniczania

¹ Próby długotrwałego utrzymywania się u władzy, mimo formalnej recepcji zasady pluralizmu politycznego, są traktowane jako jedno z kluczowych wyzwań dla systemów politycznych na kontynencie afrykańskim. W takich okolicznościach dokonywane zmiany konstytucyjne są czysto instrumentalne, a same ustawy zasadnicze nie mogą pełnić funkcji, które są im przewidziane w konstytucjonalizmie państw demokratycznych. Szerzej na temat różnorodnych wyzwań dla konstytucjonalizmu oraz systemów prawnych w kontekście afrykańskim zob. M. Ndulo, *Constitutions: The Politics of Constitutional Reform*, [w:] *Institutions and Democracy in Africa. How the Rules of the Game Shape Political Developments*, red. N. Cheeseman, Cambridge–New York, NY 2018, s. 117–136. Szerzej na ten temat strategii ograniczeń nakładanych na kadencje prezydenckie oraz ich konsekwencji w różnych kontekstach ustrojowych zob. m.in. T. Ginsburg, Z. Elkins, *One Size Does Not Fit All. The Provision and Interpretation of Presidential Term Limits*, [w:] *The Politics of Presidential Term Limits*, red. A. Baturo, R. Elgie, Oxford–New York, NY 2019, s. 37–51.

² Państwem, w którym doszło do „odziedziczenia” prezydentury, jest Gabon, gdzie w 2009 r. Ali Bongo Ondimba objął władzę w państwie po swoim zmarłym ojcu. Zob. D. Yates, *The Dynastic Republic of Gabon*, „Cahiers d'études africaines” 2019, nr 234, s. 483–513.

³ Na temat koncepcji państwa upadłego, ale także jej instrumentalizacji dokonywanej z perspektywy tzw. zachodnich demokracji zob. szerzej: M. Boås, K.M. Jennings, ‘Failed States’ and ‘State Failure’: Threats or Opportunities?, „Globalizations” 2007, vol. 4, nr 4, s. 475–485. W polskiej literaturze przedmiotu na temat upadku państw i reperkusji wywoływanych na płaszczyźnie stosunków międzynarodowych zob. m.in. R. Kłosowicz, *Państwa upadłe i ich destabilizujący wpływ na stosunki*

możliwości korzystania z praw i wolności obywatelskich (np. w zakresie wolności zgromadzeń, wolności słowa itd.).

Choć państw afrykańskich będących dawniej częścią francuskiego imperium kolonialnego nie można, na podstawie wyżej wskazanych czynników, sprowadzać do wspólnego mianownika, to jednak w mniejszym lub większym stopniu występowanie większości z nich dało się zaobserwować w całej Afryce Zachodniej, czyli w tej części kontynentu, gdzie przed się rozpoczęciem procesu dekolonizacji skupiały się posiadłości Francji⁴. Problemy te nie ominęły również Burkina Faso, gdzie – jeśli brać pod uwagę okres od przełomu lat 80. i 90. – utrwały się rządy jednostki, a istniejące okoliczności polityczne nie mogły stworzyć perspektywy pokojowej, następującej w drodze demokratycznych wyborów, alternacji władzy⁵. Gdy ostatecznie doszło do zmiany władzy, nastąpiło to w sposób pozakonstytucyjny (urzędująca głowa państwa została zmuszona do ustąpienia przed upływem kadencji). Co więcej, rządy oparte na werdykcie wyborów wydanym w elekcji prezydenckiej i parlamentarnej trwały zaledwie kilka lat. Kolejnym, trzecim etapem w ewolucji systemu politycznego Burkina Faso, licząc od schyłku lat 80., stały się rządy wojskowe.

Szukając wszakże jakichś elementów ciągłości spajających trzy wskazane wyżej, dłuższe lub krótsze, fazy funkcjonowania państwowości Burkina Faso w ostatnich przeszło trzech dekadach, można sformułować hipotezę, że jest nią zasadniczy trzon konstytucyjnego systemu rządów opartego na semiprezydenckiej architekturze ustrojowej. Pomimo daleko idących przekształceń politycznych zachodzących w ostatnich latach wydaje się bowiem, że system ten zachował swoje zasadnicze właściwości strukturalne, stanowiąc dość stabilny komponent ustrojowy, a zarazem rzutując na specyfikę

międzynarodowe, [w:] *Czynniki stabilizacji i destabilizacji w stosunkach międzynarodowych na początku XXI wieku. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Lubomirowi Zyblikiewiczowi*, red. I. Stawowy-Kawka, Kraków 2009, s. 385-392.

⁴ Ogólnie rzecz biorąc, problemem państw przechodzących ustrojową transycję poprzez przyjęcie zasady pluralizmu politycznego jest fakt, że – jak pisze Samuel Issacharoff – różnorakie instytucjonalne filary demokracji wylaniają się wolno, a poza tym z reguły nie występują łącznie. Zdaniem cytowanego autora najtrudniejszym do urzeczywistnienia zadaniem, a zarazem kluczem do długofalowej demokratycznej stabilizacji jest zdolność do zmiany ekipy rządzącej w drodze wyborów. Zob. S. Issacharoff, *Fragile Democracies. Contested Power in the Era of Constitutional Courts*, Cambridge–New York, NY 2015, s. 271.

⁵ Według danych, które przytacza Issaka K. Souaré, w latach 1990-2016 było nieco ponad 30 przypadków zwycięstwa partii opozycyjnych, do których dochodziło w 19 państwach afrykańskich (nie tylko frankofońskich). W tym samym okresie odnotowano 25 przypadków pokonania w drodze wyborów szefów państwa lub rządu przez kandydatów opozycyjnych. Zob. I.K. Souaré, *Les partis politiques de l'opposition en Afrique. La quête du pouvoir*, Montréal 2017, s. 126-128. Przed 1990 r. takich przypadków niemal nie było z racji istniejącej wtedy monopartyjności, jakkolwiek w niektórych państwach wielopartyjność była wprowadzana znacznie wcześniej, np. w Senegalu na początku lat 80. Jeśli chodzi o alternację władzy, zapewniającą dojście do władzy dotychczasowej opozycji w drodze konkurencyjnych wyborów w dawnych koloniach francuskich, to na szczególną uwagę zasługuje wspomniany Senegal, gdzie alternację całkowitą, prezydencką i parlamentarną zapoczątkowały wybory na urząd głowy państwa z 2000 i 2012 r. Na temat tych ostatnich oraz okoliczności politycznych im towarzyszących zob. szerzej: A.A Sy, *Les élections présidentielles au Sénégal de mars 2012. Le triomphe de la volonté populaire*, Paris 2013, s. 47-80.

konstytucjonalizmu Burkina Faso, tak w okresie rządów Compaorégo, jak i po ich zakończeniu. Nieco paradoksalnie można nawet stwierdzić, że przekształcenia odnoszące się do konstytucyjnego systemu rządów były głębsze w okresie poprzedzającym transformację polityczną z początku lat 90. niż po uchwaleniu konstytucji z 1991 r. Wystarczy wskazać na konstytucję z 1970 r., która odchodziła od prezydencjalizmu na rzecz zrjonalizowanego parlamentaryzmu, czy też konstytucję z 1977 r., która – wzmacniając pozycję głowy państwa – utrzymywała komponenty ustroju parlamentarnego⁶. Były to zmiany istotnie rzutujące na kształt całej konstrukcji konstytucyjnej, przy czym towarzyszyły im przekształcenia o pozaprawnym charakterze (np. wojskowe zamachy stanu, przywracanie rządów cywilnych, brak rywalizacyjnych wyborów parlamentarnych w okresie rządów monopartii oraz dopuszczanie, także przed 1990 r., do legalnej działalności większej liczby partii politycznych).

Przyjmując taki punkt widzenia, należy jednak mieć na względzie, że pojęcie konstytucyjnego systemu rządów jest rozumiane stosunkowo wąsko. Po pierwsze, trzeba pamiętać, że jest to konstrukcja oparta na literze aktu prawnego (uchwalonej konstytucji lub innego pełniącego jej rolę jako regulacji o zasadniczym znaczeniu ustrojowym), co oznacza, że co do zasady abstrahuje się w tym przypadku od różnego rodzaju czynników pozaprawnych, które – choć same w sobie są bardzo istotne – co najwyżej rzutują na funkcjonowanie danego systemu rządów w praktyce, lecz nie modyfikują systemu rządów jako konstrukcji instytucjonalnej. Po wtóre, nie można pomijać samego zakresu terminu „konstytucyjny system rządów” – jest on relatywnie wąski także z tej racji, że nie obejmuje całego systemu konstytucyjnego państwa, lecz odpowiada relacjom pomiędzy władzą wykonawczą i ustawodawczą, a ponadto odnosi się do struktury tej pierwszej oraz do stosunków zachodzących pomiędzy tworzącymi ją podmiotami (np. relacje pomiędzy prezydentem a premierem w obrębie egzekutywy dualistycznej). Tak rozumiany system rządów nie obejmuje zatem innych komponentów systemu konstytucyjnego, jak np. władzy sądowniczej czy ustroju terytorialnego państwa⁷.

Wskazana wyżej specyfika systemu rządów jako tego elementu ustrojowego, który w największej mierze rzutuje na *stricte* konstytucyjny wymiar mechanizmów sprawowania władzy, nie pozostaje bez wpływu na przyjętą metodologię. Analizując zagadnienie ciągłości w odniesieniu do sygnalizowanych struktur instytucjonalnych, odwołano

⁶ A. Lourde, F.P. Blanc, *Le cycle constitutionnel burkinabè (1960-1991)*, [w:] *Constitution et régime politique au Burkina Faso*, red. F.P. Blanc, A. Lourde, B. Saint-Girons, Toulouse-Perpignan 1994, s. 11-17.

⁷ Kluczową kwestią ustrojową, która pozwala na zidentyfikowanie systemu rządów przyjmowanego w danym państwie, jest zagadnienie politycznej odpowiedzialności ministrów. Może być ona egzekwowana wyłącznie przez głowę państwa, wyłącznie przez parlament albo dopuszcza się, by oba te organy mogły to czynić samodzielnie i niezależnie od siebie (w tym ostatnim przypadku ta odpowiedzialność jest podwójna). Ten właśnie komponent ustrojowy umożliwia identyfikację podstawowych powiązań pomiędzy prezydentem, ministrami (rządem) i parlamentem, a zatem podmiotami wchodzącymi w zakres systemu rządów. Dodatkowymi elementami, które również należy wziąć pod uwagę, są m.in. tryb wyboru głowy państwa, struktura egzekutywy, konkretna formuła realizacji zasady podziału władzy. Zob. J.A. Cheibub, *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy*, Cambridge-New York, NY 2007, s. 34.

się przede wszystkim do regulacji konstytucyjnych, zarówno tych zawartych w akcie z 1991 r., jak i w ostatecznie nieuchwalonym projekcie nowej ustawy zasadniczej z 2017 r., a ponadto ujętych w kartach okresu przejściowego (*charte de la transition*), przyjmowanych w wyniku wojskowych zamachów stanu z 2022 r. Konstytucjonalizm Burkina Faso po upadku prezydenta Compaorégo jest jednak postrzegany nie tylko przez pryzmat litery konstytucji, ale także na tle zachodzących przekształceń politycznych, które pozwalają na wyodrębnienie trzech zasadniczych, wskazanych wyżej, faz w ewolucji systemu politycznego tego państwa.

Podejście akcentujące zarówno prawne, jak i polityczne aspekty zachodzących przemian koresponduje z zasadniczym celem artykułu, którym jest wykazanie, że mimo silniejszych bądź słabszych tendencji antydemokratycznych, które lokowały analizowane państwo pomiędzy typową autokracją a reżimem hybrydowym, niezmiennie pozostawało przywiązane do semiprezydencjonalnej struktury ustrojowej, która w trakcie kilku minionych dekad była jedynie nieznacznie modyfikowana (albo przynajmniej podejmowano próby takiej modyfikacji). Dowodziło to względnej stabilności – w szczególności na tle niektórych innych państw tej części kontynentu, które oscylowały pomiędzy semiprezydencjalizmem wzorowanym na francuskiej V Republice a ustrojem prezydenckim⁸. Pod tym względem przyjmowana aksjologia konstytucyjna pozostawała więc raczej nienaruszona, a dalej idące modyfikacje w obrębie burkińskiego konstytucjonalizmu odnosiły się, w szczególności do dojścia do władzy wojskowych, do innych obszarów regulowanych przepisami ustawy zasadniczej.

PRZEKSZTAŁCENIA POLITYCZNE PO OBJĘCIU WŁADZY PRZEZ BLAISE'A COMPAORÉGO

Blaise Compaoré objął władzę w drodze zamachu stanu z 15 października 1987 r., który doprowadził do obalenia ówczesnego marksistowskiego prezydenta państwa, Thomasa Sankary (sprawował rządy w latach 1983-1987, a stanowisko prezydenta objął w wyniku zamachu stanu w ówczesnej Górnej Wolcie – obecna nazwa państwa została przyjęta w 1984 r.). Compaoré pozostawał prezydentem Republiki przez 27 lat. Procesy demokratyzacyjne, które u progu lat 90. ubiegłego stulecia obejmowały dawne kolonie francuskie (odchodzono wówczas od jednopartyjności) w odniesieniu do Burkina Faso nie były zbyt daleko posunięte. Pierwsze wybory prezydenckie, które odbyły się w okresie rządów Compaorégo, miały miejsce w 1991 r. (była

⁸ Przy czym bez względu na recypowany system rządów nie tylko faktyczna, ale także konstytucyjna pozycja głowy państwa – mimo że w wielu szczegółowych punktach wzorowana na prezydencie V Republiki Francuskiej – była konstruowana jako silniejsza od jej francuskiego odpowiednika. Ilustrują to konstytucyjne relacje pomiędzy prezydentami a premierami w tych państwach, w których przewidziano ten drugi urząd. Afrykańskie ustawy zasadnicze szły w kierunku nie tyle diarchii na szczytach władzy, co dekoncentracji kontrolowanej przez głowę państwa, która zachowywała, choćby dzięki możliwości zmiany rządu z własnej inicjatywy, kontrolę nad całą władzą wykonawczą. Zob. A. Cabanis, M.L. Martin, *Les constitutions d'Afrique francophone. Évolutions récentes*, Paris 1999, s. 75-79.

to pierwsza elekcja od 1978 r.) i zostały zbojkotowane przez ówczesną opozycję⁹. Również kolejne, przeprowadzone siedem lat później, wybory prezydenckie spotkały się z bojkotem najważniejszych formacji opozycyjnych. Z kolei wybory z 2005 r. odbyły się już po przyjęciu poprawki konstytucyjnej z 2000 r., która stanowiła, że głowa państwa jest wybierana na pięć lat (oznaczało to skrócenie długości mandatu, który do tej pory był siedmioletni), a reelekcja jest możliwa tylko raz (*Il est rééligible une fois*)¹⁰. Stało się to przyczyną protestów ze strony opozycji, jako że Compaoré po raz trzeci ubiegał się o prezydenturę w drodze wyborów powszechnych. Z kolei na odparcie tego argumentu przytaczano pogląd, zgodnie z którym poprawka konstytucyjna nie może działać z mocą wsteczną. Stanowisko to podzieliła Rada Konstytucyjna – wzorowany na francuskim organ orzecznictwa konstytucyjnego – która uznała, że nic nie stoi na przeszkodzie, by urzędująca głowa państwa kandydowała po raz kolejny. Wskazana nowelizacja miała bowiem być stosowana dopiero od wyborów z roku 2005¹¹. Tym samym Compaoré mógł się ubiegać – bez konieczności przyjmowania kolejnych regulacji uzasadniających możliwość reelekcji – o prezydenturę również pięć lat później¹².

Kadencja rozpoczęta w 2010 r. nie została dokończona. Alternacja władzy nie nastąpiła jednak w sposób demokratyczny, lecz w następstwie eskalujących protestów, które rozpoczęły się pod koniec października 2014 r. U źródeł wybuchu społecznego niezadowolenia leżała kolejna próba nowelizacji konstytucji, by umożliwić urzędującej głowie państwa ubieganie się o prezydenturę w 2015 r. O ile bowiem wcześniejsza zmiana ustawy zasadniczej w połączeniu z korzystną dla Compaorégo wykładnią przedstawioną przez Radę Konstytucyjną umożliwiały kandydowanie w 2005 i 2010 r., o tyle nie byłoby to możliwe, z racji konstytucyjnego limitu reelekcji, w trakcie wyborów przypadających w 2015 r.

Obalenie Compaoré zakończyło okres rządów autorytarnych (choć z elementami demokratycznymi), opartych na pełnej dominacji głowy państwa w obrębie

⁹ Można w tym było widzieć wyjątek na tle zachodzących w tym czasie procesów demokratyzacyjnych w innych dawnych koloniach francuskich, gdzie od samego początku przyjęcie zasady pluralizmu politycznego znajdowało odbicie w rywalizacyjności wyborów prezydenckich, co potwierdzała sama praktyka polityczna. Zob. I.M. Fall, *Le pouvoir exécutif dans le constitutionnalisme des États d'Afrique*, Paris 2008, s. 47-50.

¹⁰ *Constitution du 2 juin 1991, IVème République*, [online] https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/BURKINA%20FASO_Constitution.pdf, 23 IX 2024.

¹¹ *Décision n° 2005-007/CC/EPF du 14/10/2005 sur les recours introduits par Messieurs Bénéwendé Stanislas Sankara, Philippe Ouedraogo, Ali Lankoande, Norbert Michel Tiendrebeogo et Ram Ouedraogo demandant l'annulation de la candidature de Monsieur Blaise Compaoré*, [online] https://www.conseil-constitutionnel.gov.bf/fileadmin/user_upload/decision_n__2005-007_cc_epf.pdf, 23 IX 2024.

¹² Między innymi skutek tej nowelizacji (ale także z powodu wcześniejszej, uchwalonej w 1997 r., modyfikacji, która w ogóle zniosła limitowanie kadencji prezydenckich) Burkina Faso stało się państwem, w którym zmiany konstytucyjne na tym polu zaczęły służyć jako dogodne narzędzie „prezydenckiej polityki ograniczania liczby kadencji”, która miała działać w kierunku przeciwnym do deklarowanego, tzn. jako instrument unikania alternacji władzy. Szerzej na temat tej strategii w Burkina Faso zob. S. Moestrup, *Presidential Term Limits in Burkina Faso*, [w:] *The Politics of Presidential...*, s. 363-383.

semiprezydenckiej struktury ustrojowej, jaką zapewniała konstytucja z roku 1991¹³. Były to rządy dające stabilność polityczną, lecz pozbawione kluczowego elementu porządku demokratycznego, jakim jest zdolność do demokratycznej alternacji władzy. W kolejno przeprowadzanych, a najczęściej bojkotowanych przez opozycję wyborach prezydenckich Compaoré uzyskiwał przeszło 80% głosów. Co więcej, formacja prezydencka zapewniała mu pełną kontrolę nad organem ustawodawczym. W wyborach parlamentarnych, które odbywały się w 1997, 2002, 2007 i 2012 r. bezwzględna większość mandatów (najsłabszy wynik uzyskując w 2002 r.) zdobywała za każdym razem partia prezydencka – Kongres na rzecz Demokracji i Postępu (*Congrès pour la démocratie et le progrès* – CDP). Ugrupowanie to zostało założone w 1996 r. w następstwie połączenia mniejszych formacji, a na scenie politycznej Burkina Faso dominowało do końca rządów Compaorégo. Wybory z 2015 r., toczące się już w warunkach zachodzącej alternacji władzy, oznaczały marginalizację tej formacji na poziomie parlamentarnym (zajęła trzecie miejsce)¹⁴. Wszystkie elekcje do Zgromadzenia Narodowego (izby pierwszej lub jedynej, w zależności od obowiązujących regulacji konstytucyjnych, które w odniesieniu do struktury parlamentu podlegały nowelizacjom) dowodziły, że w okresie rządów Compaorégo opozycja była wprawdzie obecna na poziomie parlamentarnym, lecz nie mogła odgrywać roli innej niż marginalna. Kongres na rzecz Demokracji i Postępu zajmował miejsce partii dominującej, przy czym w istniejących okolicznościach brakowało mechanizmów pozwalających na nieskrępowaną rywalizację polityczną¹⁵.

Całkowitą – obejmującą zarówno wymiar prezydencki, jak i parlamentarny – alternację władzy przyniosły wybory z 29 listopada 2015 r., pierwsze przeprowadzone po ustąpieniu Compaorégo. W ich następstwie prezydentem Republiki został Roch Marc Christian Kaboré – polityk wywodzący się z CDP i wcześniej związany z Compaorém (był m.in. premierem w latach 1994-1996), który jednak w ostatniej fazie rządów tego ostatniego zdecydował się na przejście do opozycji i założenie własnej formacji – Ludowego Ruchu na rzecz Postępu (*Mouvement du Peuple pour le Progrès* – MPP). To właśnie to ugrupowanie zdobyło największą liczbę mandatów w przeprowadzonych w tym samym czasie wyborach parlamentarnych. Wprawdzie w 2020 r. Kaboré uzyskał reelekcję, jednak rozpoczęta kadencja nie została dokończona. Rok 2022 stał bowiem pod znakiem dwóch zamachów stanu, znamionujących odejście od nieco bardziej demokratycznych mechanizmów sprawowania władzy, które zostały stworzone po zakończeniu rządów Compaorégo (można je było traktować jako reżim hybrydowy, a więc

¹³ J. Mukum Mbaku, *Burkina Faso Protests Extending Presidential Term Limits*, Brookings, 30 X 2014, [online] <https://www.brookings.edu/articles/burkina-faso-protests-extending-presidential-term-limits>, 24 IX 2024.

¹⁴ *Burkina Faso*, Parline UIP. Données mondiales sur les parlements nationaux, [online] <https://data.ipu.org/fr/parliament/BF/BF-LC01/election/BF-LC01-E20221111>, 25 IX 2024.

¹⁵ Problem partii dominującej, tzn. ugrupowania, które dystansuje pozostałe formacje uczestniczące w wyborach, co przekłada się na ich marginalizację na poziomie parlamentarnym, a stan ten utrzymuje się przed dłuższy czas (przekraczający jedną kadencję), stanowi jedną z typowych cech afrykańskich systemów politycznych po przejściu do wielopartyjności. Zob. B. Nowotarski, *Erozja młodych demokracji. Odpowiedzialność władzy*, Warszawa 2016, s. 132-134.

lokujący się pomiędzy demokracją a autorytaryzmem, jakkolwiek bliższy temu drugiemu¹⁶). Najpierw, w styczniu 2022 r., został obalony prezydent Kaboré, którego obarczono winą za zły stan państwa ogarniętego islamistyczną rebelią. Władzę objęli wówczas wojskowi, a funkcje prezydenta przejął Paul-Henri Sandaogo Damiba. Z kolei już po kilku miesiącach, we wrześniu, ten ostatni sam został odsunięty od władzy przez kręgi wojskowe, krytykujące go w oparciu o podobne zarzuty. W następstwie tego funkcje prezydenta przejął Ibrahim Traoré. Wymaga podkreślenia, że rządy wojskowe nie tylko nie uległy zakończeniu, ale zostały przedłużone. W maju 2024 r. zapowiedziano ich obowiązywanie przez pięć kolejnych lat (z Traorém jako nadal pełniącym obowiązki szefa państwa)¹⁷.

PODSTAWOWE KOMPONENTY SYSTEMU RZĄDÓW W KONSTYTUCJI Z 11 CZERWCA 1991 R.

Konstytucja z 11 czerwca 1991 r. została uchwalona w ogólnonarodowym referendum¹⁸. W kolejnych latach ustawa zasadnicza była wielokrotnie nowelizowana. Modyfikacje były przyjmowane w okresie prezydentury Compaorégo. Dotyczyły one m.in. wspomnianej wyżej kwestii długości kadencji głowy państwa oraz ograniczeń w zakresie wielokrotnego sprawowania mandatu prezydenckiego, a także jedno- lub dwuizbowej struktury parlamentu. Po 2014 r. podjęta została zakończona niepowodzeniem próba uchwalenia nowej konstytucji. Z kolei wojskowy zamach stanu, do którego doszło w początkach 2022 r., skutkował zawieszeniem porządku konstytucyjnego. Co jednak najistotniejsze, utrzymujące się w kolejnych latach rządy armii oparte na przepisach ustrojowych ujętych w karcie okresu przejściowego (jej druga wersja została przyjęta po kolejnym zamachu stanu, który został przeprowadzony w 2022 r.) nie doprowadziły do utraty mocy obowiązującej aktu z 1991 r. Już w okresie rządów wojskowych został on znowelizowany. Dość duże zmiany przyjęto przez kadłubowy parlament – Zgromadzenie Okresu Przejściowego (*L'Assemblée de Transition*) pod koniec 2023 r. Porządek konstytucyjny jest zatem normowany regulacjami przejściowymi oraz przepisami ustawy zasadniczej z 1991 r., przy czym w razie kolizji pomiędzy unormowaniami karty okresu przejściowego a unormowaniami konstytucyjnymi pierwszeństwo mają te zawarte w karcie z 14 października 2022 r. (art. 24 tego aktu).

¹⁶ Takie ujęcie systemu politycznego Burkina Faso po 2014 r. koresponduje z klasyfikacją państw opracowywaną rokrocznie przez The Economist Intelligence Unit jako wskaźnik demokracji (*Democracy Index*). W okresie rządów Traorégo Burkina Faso jest już traktowana jako czysty reżim autorytarny. Zob. m.in. *Democracy Index 2023*, [online] <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023>, 12 XI 2024.

¹⁷ *Au Burkina, le régime de transition militaire prolongé de cinq ans*, „Le Monde” 2024, 26 V, [online] https://www.lemonde.fr/afrique/article/2024/05/25/au-burkina-le-regime-de-transition-militaire-prolonge-de-cinq-ans_6235525_3212.html, 11 XI 2024.

¹⁸ Za jej przyjęciem opowiedziało się, wedle oficjalnych danych, niespełna 93% głosujących. Frekwencja wyniosła prawie 49%. Zob. *Elections in Burkina Faso*, African Elections Database, [online] <https://africanelections.tripod.com/bf.html>, 12 XI 2024.

Charakteryzując porządek konstytucyjny Burkina Faso w pierwszej jego fazie po wprowadzeniu wielopartyjności, tzn. już w okresie rządów Blaise'a Compaorégo, trzeba zaznaczyć, że wspomniana konstytucja z 1991 r. okazała się aktem trwałym, który wprowadzie nowelizowano, ale w sposób niepozbawiający go jego pierwotnej architektury, jakkolwiek reforma konstytucyjna z 2012 r. z pewnością zasługuje na miano dość obszernej (doszło wtedy m.in. do ustanowienia parlamentu dwuizbowego złożonego ze Zgromadzenia Narodowego i Senatu)¹⁹. W odniesieniu do konstytucyjnego systemu rządów, a więc relacji w trójkącie prezydent – rząd – parlament, utrzymywane były główne filary porządku konstytucyjnego ustanowionego u progu lat 90. ubiegłego wieku.

Jego osią konstrukcyjną jest ustrój semiprezydencki recypowany w wersji mocnej, tzn. – nawiązując do terminologii, którą wprowadzili Matthew S. Shugart i John M. Carey – prezydencko-parlamentarnej (*president-parliamentary*). Polega ona na recepcji podwójnej odpowiedzialności politycznej rządu, co oznacza, że – biorąc pod uwagę regulacje konstytucyjne – gabinet może być odwołany zarówno ze względu na negatywne stanowisko parlamentu, jak i w wyniku inicjatywy własnej prezydenta Republiki. W takich warunkach prezydenci są silniejsi niż w modelu alternatywnym, tzn. premierowsko-prezydenckim (*premier-presidential*), gdzie z formalnego punktu widzenia głowa państwa nie ma bezpośredniego wpływu na drugi segment egzekutywy, tzn. nie może zdymisjonować rządu samodzielnie, bez udziału organu przedstawicielskiego²⁰.

Prezydenta wybierano początkowo na siedem, a następnie na pięć lat w drodze wyborów powszechnych. Konstytucja określa go mianem szefa państwa (*le chef de l'État*), powierzając mu m.in. zadania polegające na strzeżeniu konstytucji, ucieleśnianiu i zapewnianiu jedności narodowej, a także gwarantowaniu niepodległości, integralności terytorialnej oraz trwałości i ciągłości państwa (art. 36). Do prezydenta miało też

¹⁹ Wprowadzie reforma objęła dość dużą liczbę artykułów, jednak trzeba mieć na względzie, że zmiany części z nich miały charakter wyłącznie dostosowawczy, wynikający z sygnalizowanej zmiany struktury parlamentu. Zob. *Burkina Faso: Constitution du 11 juin 1991 (version du 11 juin 2012)*, [online] <https://mjp.univ-perp.fr/constit/bf2012.htm>, 29 IX 2024.

²⁰ D.J. Samuels, M.S. Shugart, *Presidents, Parties, and Prime Ministers. How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior*, Cambridge–New York, NY 2010, s. 30. Tak silna odmiana semiprezydenalizmu bywa zresztą nierzadko niezbyt zasadnie utożsamiana z samym prezydenalizmem. Mimo prezydenalistycznej praktyki ustrojowej, która w ramach takiego systemu jest z reguły realizowana, utożsamienie takie jest jednak zbyt daleko idące, ponieważ sam fakt, że głowa państwa może odwołać rząd z własnej inicjatywy i w sposób konstytucyjnie nieskrępowany, nie oznacza jeszcze, że dokonano recepcji ustroju prezydenckiego. Na przeszkodzie stoi bowiem istnienie premiera kierującego rządem, który równolegle ponosi odpowiedzialność parlamentarną. Jest to drugi filar semiprezydenalizmu jako systemu, który łączy elementy prezydenalizmu i parlamentarizmu. Gdy idzie o wspomniane eksponowanie komponentu prezydenckiego w analizach burkińskiej konstytucji z 1991 r., warto przytoczyć opinię, którą formułują Albert Lourde i François Paul Blanc. Piszą oni, że *kładąc kres przeszło dekadzie reżimu wyjątkowego, twórcy konstytucji IV Republiki instalują ustój, który – choć wdrażający mechanizmy naznaczone parlamentaryzmem – pozostaje silnie prezydencki*. Zob. A. Lourde, F.P. Blanc, *Le cycle...*, s. 17-18. Warto przytoczyć jedną z eksponujących komponent prezydencki opinii dotyczących burkińskiej konstytucji z 1991 r. Lourde i Blanc piszą, że *kładąc kres przeszło dekadzie reżimu wyjątkowego, twórcy konstytucji IV Republiki instalują ustój, który – choć wdrażający mechanizmy naznaczone parlamentaryzmem – pozostaje silnie prezydencki*. Zob. *tamże*. Cytaty z publikacji obcojęzycznych podano w tłumaczeniu własnym autora.

należać ustalanie zasadniczych kierunków polityki państwa (*grandes orientations de la politique de l'État*). Wspomniana reforma z 2012 r. zmodyfikowała mechanizm powoływania premiera przez prezydenta, nieco go parlamentaryzując. Zgodnie z wprowadzoną wówczas regulacją głowa państwa miała powoływać premiera z *większości w Zgromadzeniu Narodowym* (*au sein de la majorité à l'Assemblée nationale*), czym uwydatniono fakt, że system rządów opiera się na odpowiedzialności gabinetu przed parlamentem i pod względem politycznym winien korespondować z obliczem większości tworzącej izbę, która tę odpowiedzialność jest władna egzekwować. Jednakże utrzymano przepis stanowiący, że odwołanie premiera może nastąpić nie tylko na podstawie złożonej przez niego dymisji, ale także z *własnej inicjatywy w najwyższym interesie narodu* (*de son propre chef dans l'intérêt supérieur de la Nation*). To ostatnie nie pozostawiało wątpliwości, że burkiński semiprezycjencjalizm miał być w dalszym ciągu oparty na mocniejszej, prezydencko-parlamentarnej, odmianie tego modelu ustrojowego. To z kolei pozwalało na kontynuowanie, w zgodzie z literą konstytucji, struktury egzekutywy opartej na hierarchicznym podporządkowaniu premiera prezydentowi, z zupełnie akcesoryjną rolą parlamentu (w praktyce całkowicie zdominowanego przez formację prezydencką). O ile więc sama ustawa zasadnicza odzwierciedlała, dzięki zasadzie podwójnej odpowiedzialności rządu, założenia mocnego systemu semiprezycjencckiego, o tyle jednocześnie tworzyła dogodne podstawy dla typowo „prezydenckiej”, opartej na tzw. fakcie większościowym (*fait majoritaire*)²¹ praktyki ustrojowej, w której rząd jest jedynie akcesoryjnym organem egzekutywy.

Szerszą otoczkę dla wyżej zarysowanej konstytucyjnej struktury egzekutywy oraz zachodzących wewnątrz niej relacji tworzyła prezydentura oparta, podobnie jak w innych państwach czerpiących z dorobku dawnej francuskiej metropolii, na konstytucji V Republiki. W obrębie recypowanego modelu prezydentury znalazły się więc m.in. następujące uprawnienia, mechanizmy i konstrukcje: prezydenckie przewodnictwo podczas posiedzeń Rady Ministrów (art. 47); promulgowanie ustaw oraz ewentualne przedkładanie ich do ponownego rozpatrzenia (art. 48); zarządzanie referendum ogólnokrajowego po zasięgnięciu opinii premiera i przewodniczących Zgromadzenia Narodowego oraz Senatu (art. 49); rozwiązywanie parlamentu po przekonsultowaniu premiera i przewodniczących izb, bez możliwości ponownego rozwiązania w ciągu roku następującego po wyborach (art. 50); wygłaszanie orędzi do izb parlamentu (również osobiście), a ponadto do parlamentu zebranego w charakterze Kongresu (art. 51); stosowanie nadzwyczajnych, opartych na tzw. monarchicznym modelu stanu nadzwyczajnego, uprawnień prezydenckich m.in. w razie zagrożenia niepodległości, integralności terytorialnej

²¹ We francuskiej literaturze przedmiotu fakt większościowy jest przeważnie rozumiany jako specyficzna konfiguracja polityczna, zakładająca tożsamość głowy państwa, rządu oraz większości w izbie zdolnej egzekwować odpowiedzialność gabinetu. Oznacza to, że tzw. większość prezydencka odpowiada większości parlamentarnej. Tak pojmowany fakt większościowy jest podstawą tzw. prezydenccjalizmu większościowego jako układu alternatywnego wobec koabitacji (definiowany w ten sposób „prezydenccjalizm” nie jest jednak ustrojem prezydenckim jako odrębnym od semiprezycjencjalizmu systemem rządów, ponieważ litera konstytucji w żaden sposób nie ulega zmianie). Na temat faktu większościowego w kontekście francuskim zob. m.in. N. Le Mong, *La Constitution de la Ve République. De Charles de Gaulle à François Mitterrand*, Paris 1989, s. 434-437.

i wykonywania zobowiązań międzynarodowych, przy jednoczesnym przerwaniu właściwego funkcjonowania instytucji (art. 59). Dodatkowym elementem przyjętego modelu prezydentury jest zwolnienie niektórych uprawnień głowy państwa z wymogu uzyskania kontrasygnaty premiera lub, ewentualnie, właściwego ministra (art. 57).

Tak ukształtowana władza prezydencka rzutuje na specyfikę drugiego z podmiotów dualistycznej egzekutywy. Konstytucyjnym, określonym w art. 61, zadaniem rządu jest *prowadzenie polityki narodu (il conduit la politique de la nation)*. Inaczej niż we Francji, rząd tej polityki nie określa, gdyż – jak sygnalizowano wyżej – w tym zakresie zasadnicze kierunki są ustalane przez głowę państwa. Sam premier jest „szefem rządu” i w tym charakterze ma koordynować jego działalność. Uwagę zwraca także szczególne potraktowanie polityki w zakresie obrony narodowej, którą określa prezydent, a premier jedynie wykonuje (art. 63). Wspomniana nowelizacja pogłębiła jednak znacząco konstytucyjną zależność premiera (a tym samym całego rządu) od Zgromadzenia Narodowego. Zgodnie z przepisami dodanymi do art. 63 premier przedstawia w Zgromadzeniu Narodowym – w ciągu 30 dni liczonych od nominacji – deklarację dotyczącą polityki ogólnej. Co więcej, konsekwencją tego jest debata oraz głosowanie, którego korzystny dla premiera rezultat oznacza udzielenie mu inwestytury. Wynik niekorzystny, tzn. nieuzyskanie poparcia większości wszystkich członków izby, obliguje głowę państwa do zdymisjonowania premiera w ciągu ośmiu dni. To z kolei oznacza ponowne zastosowanie art. 46 konstytucji, w świetle którego prezydent powołuje premiera z łona większości w Zgromadzeniu Narodowym. Rzecz jasna w mocy pozostaje przepis dający głowie państwa prawo odwołania rządu z własnej inicjatywy. Stanowi to bowiem drugi, zasadniczy filar wciąż obowiązującej zasady podwójnej odpowiedzialności politycznej gabinetu²².

Porównując strukturę systemu rządów ustanowionego w konstytucji z 1991 r. do rozwiązań przyjętych w V Republice Francuskiej (która dla państw powstałych po rozpadzie francuskiego imperium kolonialnego stanowiła podstawowy punkt odniesienia, zarówno pod względem ogólnej konstrukcji ustrojowej, jak i redakcji poszczególnych przepisów²³), należy stwierdzić, że punktem stycznym był ustrój semiprezydencki, któ-

²² Specyfiką wymienionych regulacji, które wprowadzono nowelizacją z 2012 r., jest więc fakt, że gabinet nie może funkcjonować bez otwarcie wyrażonego poparcia parlamentu. Oznaczało to, że nastąpiło odejście od parlamentaryzmu negatywnego, w którym wystarcza domniemanie parlamentarnego wsparcia dla rządu (domniemanie to może być obalone uchwaleniem wotum nieufności lub odmową wotum zaufania) na rzecz parlamentaryzmu pozytywnego, czyli konstrukcji odznaczającej się silniejszym związaniem rządu z legislatywą, ponieważ w tym przypadku istnienie prorządowej większości parlamentarnej nie może być jedynie domniemywane, lecz trzeba je wyrazić w formie głosowania dla zaufaniem.

²³ Na temat zjawiska określanego we francuskiej literaturze przedmiotu mianem naśladownictwa konstytucyjnego (*mimétisme constitutionnel*) zob. m.in. J. du Bois de Gaudusson, *Le mimétisme postcolonial, et après?*, „Pouvoirs” 2009, nr 129(2), s. 45-55. W piśmiennictwie polskim zob. Ł. Jakubiak, *Recepcja francuskich wzorców ustrojowych w konstytucjach państw Afryki frankofońskiej*, [w:] *Ustrój polityczny państwa. Polska, Europa, świat. Prace ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Mołdawie z okazji siedemdziesięciolecia urodzin*, red. S. Sulowski, J. Szymanek, Warszawa 2013, s. 528-553; T. Szklarski, *Wzorzec ustrojowy. Przyczynek do rozważań na temat recepcji w nauce o systemach politycznych*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 5(136), s. 61-80.

ry jednak – gdy idzie o konkretne elementy konstrukcyjne – konfigurowano zawsze nieco inaczej od wzorca francuskiego. W ujęciu przyjętym w pierwotnym tekście konstytucji system ten miał wyraźne proprezydenckie nachylenie, a powiązania pomiędzy rządem a parlamentem zostały słabo zaznaczone. Była to więc mocna, prezydencko-parlamentarna wersja semiprezydencałizmu, która wyraźnie odbiegała od odmiany francuskiej (tzn. premierowsko-parlamentarnej), w obrębie której rząd formalnie nie odpowiada politycznie przed głową państwa. Natomiast burkińska reforma z 2012 r. była o tyle specyficzna w zestawieniu z rozwiązaniami francuskiej V Republiki, że wzmacniając rząd wobec parlamentu poprzez wprowadzenie parlamentaryzmu pozytywnego, nie zrezygnowano z jego odpowiedzialności przed prezydentem. Skutek jest taki, że konstytucyjne powiązania rządu z parlamentem są dużo ściślejsze niż we Francji, gdzie funkcjonuje parlamentaryzm negatywny (premierzy nie muszą ubiegać się o wotum zaufania na początku urzędowania), ale jednocześnie dużo ściślejsze są związki burkińskiego gabinetu z głową państwa, ponieważ występowanie w ramach semiprezydencałizmu odpowiedzialności podwójnej równa się istnieniu hierarchii (a nie diarchii) wewnątrz egzekutywy.

Należy też pokrótce wspomnieć o nowelizacji konstytucji, która miała miejsce pod koniec 2015 r.²⁴, a więc już po upadku rządów Blaise'a Compaorégo, a przed przedłożeniem, dwa lata później, projektu nowej konstytucji. Nowelizacja znosiła Senat jako izbę drugą parlamentu. Z tej przede wszystkim racji dotknęła znaczną liczbę przepisów konstytucyjnych, których modyfikacja miała charakter dostosowawczy. Niektórych wszakże zmian nie można było określić mianem technicznych. Zasadnicze *novum* dotyczyło kadencji prezydenckich. Polegało ono na zmianie przepisów związanych z procedurą zmiany konstytucji. Artykuł 192 projektu rozszerzał bowiem zakres tzw. przepisów relatywnie niezmiennalnych, wyłączając z możliwości zmiany – obok republikańskiej formy państwa, systemu wielopartyjnego i integralności terytorialnej państwa – także ograniczenie liczby dopuszczalnych reelekcji na urząd prezydenta, jak również długość jego kadencji. Oznaczało to, że w ramach takiego porządku konstytucyjnego żadna nowelizacja nie mogłaby zostać uznana za dopuszczalną, ponieważ naruszałaby wskazane wyłączenie. Byłoby to najdalej idące zabezpieczenie prawne przed występującym w okresie rządów Compaorégo zjawiskiem manipulowania przepisami regulującymi mandat prezydenta, tak aby zapewnić sobie możliwość wielokrotnego ubiegania się o urząd. Warto ponadto nadmienić, że ograniczenie dopuszczające tylko jedną reelekcję wprowadzono też w odniesieniu do przewodniczącego Zgromadzenia Narodowego, jakkolwiek w tym przypadku nie dodano już żadnego wyłączenia, gdy idzie o możliwość zastosowania procedury zmiany ustawy zasadniczej.

Bezpośrednim następstwem upadku reżimu Compaorégo było przyjęcie karty okresu przejściowego z 13 listopada 2014 r.²⁵, która miała obowiązywać w okresie poprzedzającym organizację, w ciągu roku, wyborów prezydenckich i parlamentarnych.

²⁴ *Loi constitutionnelle n° 072-2015 CNT du 5 novembre 2015*, [online] https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2015/fr/122705_6_X_2024.

²⁵ *Charte de la transition du 13 novembre 2014*, [online] https://www.rfi.fr/fr/afrique/20141114-burkina-faso-consensus-transition-ete-trouve-isaac-zida-cnt, 12_X_2024.

Szefem państwa został Michel Kafando, którego pod koniec 2015 r. zastąpił wybrany w elekcji powszechnej Kaboré. Sam Kafando objął urząd głowy państwa zgodnie z unormowaniami karty – tzn. na podstawie jej art. 5 był wybrany przez specjalne kolegium na podstawie zgłoszeń partii politycznych, organizacji społecznych oraz *sił obrońcy i bezpieczeństwa*. Ich przedstawiciele tworzyli zresztą także samo wspomniane kolegium, w którego skład mieli ponadto wchodzić przywódcy religijni. Po upadku reżimu Compaorégo zrezygnowano więc z wyborów powszechnych, a silną pozycję, nie tylko faktyczną, ale także normowaną przepisami przejściowymi, miała zajmować armia. Władzę wykonawczą ujęto jako dwuczłonową. Jej segmentem był także rząd kierowany przez premiera. Tego ostatniego wskazywał szef państwa (art. 14). Przy premierze miała działać komisja do spraw pojednania narodowego i reform, przed którą postawiono zadanie *odbudowy i wzmocnienia spójności społecznej i jedności narodowej* (art. 17). Zupełnie nową formułę przyjęła władza ustawodawcza. W miejsce dotychczasowego parlamentu miała funkcjonować Rada Narodowa Okresu Przejściowego (*Le Conseil national de la transition*). W jej skład wchodziłoby, przy zachowaniu prawnie określonych limitów, przedstawiciele różnych środowisk: politycznych, społecznych i wojskowych. Pod tym względem wskazany organ przypominał w pewnej mierze kolegium powołane do obsadzania urzędu szefa państwa.

Trzeba zarazem mieć na uwadze, że przedmiotowy dokument – podobnie jak dwie późniejsze karty przyjęte już po obaleniu prezydenta Kaborégo – miał charakter aktu niepełnego, ponieważ w zakresie, którego sam nie regulował, odsyłał do przepisów wciąż obowiązującej konstytucji z 1991 r., rzecz jasna pod warunkiem niesprzeczności z jego postanowieniami. Struktura ustrojowa państwa miała zatem w dalszym ciągu opierać się na przepisach obowiązującej ustawy zasadniczej, przy czym w istotnych – odnoszących się do kluczowych organów – punktach została ona zauważalnie zmodyfikowana. Można jednak stwierdzić, że dokonane zmiany dotyczyły przede wszystkim konstrukcji oraz trybu wyboru tych organów, a nie relacji pomiędzy nimi, czego dowodzi chociażby fakt, że została utrzymana sygnalizowana wyżej dualistyczna formuła władzy wykonawczej.

NIEUCHWALONY PROJEKT NOWEJ USTAWY ZASADNICZEJ Z 2017 R.

Alternacja władzy dokonana na skutek podwójnych – prezydenckich i parlamentarnych – wyborów z 2015 r. legła u podstaw rozpoczęcia procesu zmian konstytucyjnych, którego zwieńczeniem stało się przygotowanie i przedstawienie w 2017 r. ostatecznie nieuchwalonego projektu konstytucji²⁶. Postanowiono, że władza wykonawcza składa się z prezydenta Republiki i rządu, a więc utrzymano jej dualistyczną strukturę (art. 54). Głowa państwa miała być wybiera na pięć lat w głosowaniu powszechnym z możliwością jednej reelekcji (art. 59). Co istotne, utrzymano – choć w nieco innym brzmieniu – wcześniej wprowadzoną klauzulę wieczystą, która nie dopuszczała do modyfikacji

²⁶ *Avant-projet de la Constitution de la Vème République*, [online] <https://burkina24.com/wp-content/uploads/2017/01/Avant-projet-Constitution-der-der.pdf>, 6 X 2024.

w ramach obowiązującego porządku konstytucyjnego liczby dopuszczalnych kadencji oraz czasu trwania mandatu prezydenckiego. Zasadniczy schemat funkcji, zadań i kompetencji prezydenckich został utrzymany (w tym m.in. przewodnictwo na posiedzeniach Rady Ministrów, zarządzanie referendum, niemal nieskrępowane rozwiązywanie Zgromadzenia Narodowego, stosowanie nadzwyczajnych uprawnień prezydenckich itd.), jednak i w tej sferze proponowano pewne zmiany. Uwagę zwraca art. 77 projektu, w świetle którego *prezydent konsultuje się z opozycją polityczną w sprawach dotyczących interesu narodowego; może ustanowić z nią periodyczne konsultacje*.

Co jednak najważniejsze, w projekcie z 2017 r. dokonano także nowego rozłożenia akcentów w obszarze relacji łączących głowę państwa i rząd. Po pierwsze, wprowadzone zostały dwa warianty stosunków w obrębie władzy wykonawczej, a stosowanie każdego z nich uzależniono od istniejącego w danym momencie układu politycznego. Podobnie jak do tej pory, głowa państwa miała – zgodnie z art. 56 projektu – ustalać *główne kierunki polityki narodu*. Modyfikacja – dodana w kolejnym ustępie tego artykułu – polegałaby na tym, że *gdy premier pochodzi z większości parlamentarnej różnej od tej, która wspiera prezydenta Republiki, obaj w drodze porozumienia ustalają, w najwyższym interesie narodu, główne kierunki polityki*. Co więcej, jak wskazano dalej, *w razie braku porozumienia rząd ustala i prowadzi politykę narodu*. Sygnalizowanej zmianie należy przypisać duże znaczenie ustrojowe, ponieważ wpływałaby ona znacząco na profil istniejącego systemu rządów, jakkolwiek wciąż utrzymując, a nawet wzmacniając jego semiprezydenckie oblicze. Wprowadzenie przedmiotowych regulacji oznaczałoby bowiem to, że sama litera ustawy zasadniczej normowałaby zjawisko koabitacji, tzn. układ polityczny, w którym większość parlamentarna oraz tzw. większość prezydencka nie są tożsame. W takich warunkach pozycja rządu miałaby ulec zasadniczemu wzmocnieniu.

Trzeba mieć jednak na uwadze to, że podobnej modyfikacji nie miała podlegać kwestia politycznej odpowiedzialności rządu, którą regulują dalsze przepisy projektu. Jak wynika z art. 66 projektu, nominacja premiera dokonywana przez prezydenta następuje z łona większości parlamentarnej i *po przekonsultowaniu jej (après consultation de celle-ci)*. Z kolei dymisja premiera miała dochodzić do skutku ze względu na jego własną rezygnację, jak i – podobnie jak miało to miejsce do tej pory – z inicjatywy własnej głowy państwa podjętej *w najwyższym interesie narodu*. Pod tym względem w projekcie nie można się więc było dopatrzeć próby zmodyfikowania odpowiedzialności politycznej rządu, która – biorąc pod uwagę równoległą odpowiedzialność przez jednoizbowym parlamentem – miała pozostać podwójna. O istnieniu tego drugiego – parlamentarnego – filaru przesądzał art. 113 projektu stanowiący, że rząd jest odpowiedzialny przez Zgromadzeniem Narodowym za *wykonywanie polityki narodu* na warunkach określonych w tym akcie²⁷.

W oparciu o powyższe można dojść do dwóch wniosków. Po pierwsze, zdolność prezydenta do odwołania premiera nie ustaje nawet wówczas, gdy dochodzi do wspomnianego wyżej zróżnicowania obu rodzajów większości, a to przecież nakazuje wspólne określanie i realizowanie polityki, a nawet – w razie braku konsensu – prymat rządu

²⁷ Chodziło przede wszystkim o wotum nieufności i wotum zaufania, a więc o instytucje konstytuujące łącznie parlamentaryzm pozytywny.

i marginalizację prezydenta. Nie wydaje się zatem nieuprawnione stwierdzenie, że na tym polu rysuje się pewna sprzeczność. Mogłoby bowiem dojść do sytuacji, w której głowa państwa, wywodząca się z obozu opozycyjnego i konstytucyjnie pozbawiona zdolności ustalania kierunków polityki państwa, może nadal odwołać rząd, który w takich warunkach nie jest już odpowiedzialny za wcielanie w życie polityki prezydenckiej. Prezydent pozostawałby więc wówczas odpowiedzialny za dbałość o *najwyższy interes narodu*, jakkolwiek byłby – przynajmniej tymczasowo (do powrotu *fait majoritaire*) – limitowany konstytucyjnie. Po wtóre, z tego samego powodu pewną lukę można dostrzec w cytowanym art. 113, który odpowiedzialność rządu przed Zgromadzeniem Narodowym łączy z *wykonywaniem polityki narodu*. Skoro jednak rząd w warunkach koabitacji nie tylko wykonuje politykę, ale ją także określa (w porozumieniu z prezydentem lub – gdy jest ono nieosiągalne – bez takiego porozumienia), to konstytucyjna odpowiedzialność przed legislaturą wydaje się dość mocno zawężona. Konkludując, może stwierdzić, że wprawdzie projekt dąży do wprowadzenia konstytucyjnej wielowariantowości systemu rządów, który ma działać różnie w różnych warunkach politycznych, ale robi to w sposób na tyle niekonsekwentny, że pomiędzy stosownymi przepisami pojawia się niespójność.

Dalsze wzmocnienie rządu w ramach egzekutywy nie stanowiłoby zatem jakiegoś zasadniczego kroku w stronę przebudowy systemu rządów, który miał zachować swój kształt, co najwyżej pogłębiając – w niektórych aspektach – te komponenty ustrojowe, które zakładały autonomizację rządu względem głowy państwa. Miały one jednak swoje ograniczenia, a za najważniejsze można uznać utrzymanie odpowiedzialności politycznej gabinetu przed prezydentem, co w powiązaniu z odpowiedzialnością parlamentarną tworzyłoby zasadniczą oś konstrukcyjną mocniejszej, prezydencko-parlamentarnej wersji semiprezydenjalizmu. Aksjologię projektu kształtowały jednak również inne elementy ustrojowe, o których warto wspomnieć, mimo że nie miały one bezpośredniego związku z konstytucyjnym systemem rządów. Można tu wskazać zmienioną formułę egzekwowania odpowiedzialności konstytucyjnej głowy państwa. W tym zakresie przepisy ustawy zasadniczej miały zostać rozbudowane, bardziej szczegółowo regulując podstawy odpowiedzialności prawnej. Miały także nastąpić istotne zmiany organizacyjne. Co więcej, postawienie głowy państwa w stan oskarżenia przez Zgromadzenie Narodowe byłoby nieco łatwiejsze ze względu na obniżoną większość kwalifikowaną, nie cztery piąte członków izby (jak w konstytucji z 1991 r.), a dwie trzecie. Również w tym aspekcie można dostrzec próbę lepszego zbalansowania instytucji politycznych poprzez zbliżenie rozwiązań konstytucyjnych do standardów państw demokratycznych.

RZĄDY WOJSKOWE I DWIE KARTY OKRESU PRZEJŚCIOWEGO Z 2022 R.

Rozpoczęte w 2022 r. rządy wojskowe przyniosły zasadnicze zmiany w funkcjonowaniu struktury instytucjonalnej państwa. Obowiązująca konstytucja z 1991 r. została zawieszona. W krótkim odstępie czasu przyjęto dwa odrębne dokumenty konstytucyjne.

Dnia 1 marca 2022 r. wydano sygnowaną nazwiskiem Damiby kartę okresu przejściowego²⁸. Następne, przeprowadzone w tym samym roku, a wynikające z tarć wewnątrz armii, przejście steru rządów przez grupę wojskowych z Ibrahimem Tourém na czele doprowadziło do wydania kolejnego tego rodzaju dokumentu. Karta z 14 października 2022 r.²⁹ stała się, obok niepozostających z nią w kolizji przepisów konstytucji z 1991 r., aktem prawnym regulującym funkcjonowanie aparatu państwa w kolejnych latach.

W art. 2 karty z 1 marca 2022 r. zostały wskazane zadania reżimu przejściowego, wśród których znalazły się m.in.: walka z terroryzmem oraz przywrócenie integralności terytorialnej państwa; zapewnienie szybkiej i skutecznej odpowiedzi na kryzys humanitarny; wzmocnienie mechanizmów rządzenia wraz ze zwalczaniem korupcji, a ponadto oczyszczenie i przebudowa życia politycznego, jak również przywrócenie demokracji w ramach kolejnej Republiki. Głową państwa został prezydent okresu przejściowego (*le Président de la Transition*), którego kompetencje miały się opierać na przepisach karty oraz na unormowaniach rozdziału III konstytucji z 1991 r., z wyjątkiem tych, które nie byłyby do pogodzenia z *przebiegiem okresu przejściowego* (*avec la conduite de la Transition*). Mając na względzie przepisy karty, warto odnotować art. 9, stwierdzający, że *prezydent zapewnia, poprzez swój arbitraż instytucjonalny [par son arbitrage institutionnel] właściwe funkcjonowanie władz publicznych, jak również ciągłość państwa*. Z kolei zgodnie z art. 7 karty jego zadaniem miało być *stanie na straży przestrzegania konstytucji oraz karty okresu przejściowego*, co w jakiejś mierze dowodziło, że oba akty traktowano jako równorzędne, a przede wszystkim wzajemnie komplementarne. Karta utrzymywała dualizm władzy wykonawczej, stanowiąc, że rząd składa się z premiera (wyłanianego spośród osób cywilnych) i nie więcej niż 25 ministrów (art. 15). Premiera wskazuje prezydent (art. 16), który powołuje również, na jego wniosek, pozostałych członków rządu (art. 18). Zgodnie z tym ostatnim artykułem premier jest zobowiązany przedstawić parlamentowi, w ciągu 30 dni od sformowania rządu, plan działania w okresie przejściowym (*la feuille de route de la Transition*), nad którym jednak nie przeprowadza się głosowania. Co do legislatury, to zgodnie z art. 21 karty miała ona należeć do Zgromadzenia Ustawodawczego Okresu Przejściowego (*Assemblée Législative de Transition*) złożonego z 71 osób reprezentujących różne podmioty, w tym partie polityczne oraz siły obrony i bezpieczeństwa. W tym gronie 21 osób miało pochodzić z nominacji dokonywanej przez głowę państwa (art. 24). Szczególnym podmiotem ujętym w przepisach karty jest Rada do spraw Ukierunkowywania oraz Monitorowania Okresu Przejściowego (*Conseil d'Orientation et de Suivi de la Transition*), której powierzone zostało zadanie wyznaczania podstawowych kierunków polityki w obszarze zapewniania pokoju, stabilności oraz bezpieczeństwa narodowego. Na jej czele postawiona została głowa państwa (art. 13).

Karta przyjęta kilka miesięcy później – po kolejnym, tym razem dokonanym wewnątrz armii, zamachu stanu – była sygnowana przez nowego szefa państwa, Ibrahima

²⁸ *Charte de la Transition du 1er mars 2022*, [online] <https://mjp.univ-perp.fr/constit/bf2022-1.pdf>, 25 X 2024.

²⁹ *Charte de la Transition du 14 octobre 2022*, [online] <https://mjp.univ-perp.fr/constit/bf2022-2.pdf>, 25 X 2024. O ile pierwsza karta okazała się aktem nietrwałym, to jednak trzeba zauważyć, że jej przepisy w znacznej mierze powielono w karcie przyjętej kilka miesięcy później.

Traorégo. Nowa karta została uproszczona w stosunku do poprzedniej (liczyła zaledwie 27 artykułów, podczas gdy dokument z marca 2022 r. – 39). W świetle jej przepisów (art. 5) funkcje prezydenta w okresie przejściowym miały być sprawowane przez Przewodniczącego Patriotycznego Ruchu na rzecz Ochrony i Odbudowy (*Mouvement Patriotique pour la Sauvegarde et la Restauration*). Również w tym dokumencie utrzymana została zasada dualizmu władzy wykonawczej, w tym odpowiedzialność premiera przed głową państwa, a także limitowanie liczebności rządu do 25 osób. To samo dotyczyło parlamentu – Zgromadzenia Ustawodawczego Okresu Przejściowego, którego skład nie miał ulec zmianie w porównaniu z rozwiązaniami przyjętymi w poprzedniej karcie. Uwagę zwracają więc przede wszystkim przepisy przejściowe. Czas trwania tego reżimu ustalono na 21 miesięcy, licząc od 2 października 2022 r. (art. 23)³⁰. Instytucje ustanowione w okresie przejściowym miały działać do czasu efektywnego ukonstytuowania się organów pochodzących z wyborów (art. 23). Warto też odnotować zawartą w art. 24 regułę kolizyjną, zgodnie z którą w razie sprzeczności pomiędzy przepisami karty a unormowaniami konstytucji z 1991 r. miały być stosowane przepisy reżimu przejściowego. Podobnie jak w okresie obowiązywania dwóch poprzednich kart, ustawa zasadnicza przyjęta w pierwszych latach rządów Compaorégo miała więc, co do zasady, nadal pozostawać w mocy.

Mając na względzie nieprzerwane obowiązywanie konstytucji z 1991 r., trzeba też zaznaczyć, że jej przepisy ulegały, już w warunkach obowiązywania okresu przejściowego zainicjowanego w 2022 r., dalszym zmianom. Nowelizacja przyjęta pod koniec 2023 r. nie dotyczyła jednak struktury systemu rządów, lecz odnosiła się do innych kwestii, w tym m.in. władzy sądowniczej oraz innych organów pozostających poza strukturą relacji łączących władzę wykonawczą i ustawodawczą. Na uwagę zasługuje ponadto wykreślenie przepisu uznającego język francuski za język oficjalny. Zarówno francuski, jak i angielski zostały potraktowane jako języki robocze, natomiast charakter oficjalnych mają obecnie jedynie języki narodowe uznane za takie w drodze przepisów ustawowych (art. 35 wersji po nowelizacji)³¹.

UWAGI KOŃCOWE

W ostatniej dekadzie ewolucja konstytucjonalizmu burkińskiego zaczęła przebiegać w dużo szybszym tempie, na co wpłynęły zarówno upadek trwających od drugiej połowy lat 80. rządów Blaise'a Compaorégo, jak i przewroty wojskowe przeprowadzane

³⁰ Jak sygnalizowano wcześniej, okres przejściowy został przedłużony. W wyniku modyfikacji postanowień karty, do której doszło w 2024 r., jego obowiązywanie wyznaczono na pięć lat, licząc od 2 lipca 2024 r. Dopuszczono wszakże możliwość zorganizowania wyborów kończących reżim przejściowy przed tą datą, o ile pozwoli na to stan bezpieczeństwa państwa (*si le situation sécuritaire le permet*). Zob. *Charte de la Transition (Modifiée)*, [online] <https://www.rtb.bf/wp-content/uploads/2024/05/Charte-de-la-Transition-modifiee-1.pdf>, 11 XI 2024.

³¹ *Burkina Faso: Constitution du 11 juin 1991 (version de 2024)*, [online] <https://mjp.univ-perp.fr/constit/bf2024.htm>, 12 XI 2024.

w związku z pogarszającą się, uwarunkowaną rebelią islamistyczną sytuacją wewnętrzną. Stąd też, mając na względzie specyfikę systemu politycznego, uzasadnione wydaje się wyróżnienie – biorąc za punkt odniesienia okres od uchwalenia konstytucji z 1991 r. – trzech zasadniczych faz. Pierwsza, najdłuższa, obejmuje okres sprawowania władzy przez Compaorègo. Mimo realizowanych, za pośrednictwem poprawek do konstytucji, działań dostosowujących konstytucję do bieżących potrzeb i strategii politycznych, nie ulega wątpliwości, że trzon ustawy zasadniczej – semiprezydencyjny system rządów – był rozwiązaniem konsekwentnie postrzeganym jako to właściwe. Należy jednak dodać, że rysowała się tendencja polegająca na rosnącej pozycji konstytucyjnej gabinetu, która wynikała zarówno z nowo wprowadzanych przepisów dotyczących bezpośrednio tego organu (np. dodany wymóg powoływania premiera i ministrów z łona większości parlamentarnej), jak i pośrednio z regulacji w jakimś stopniu limitujących głowę państwa (np. poprzez ustanowienie zakazu zmian unormowań ustawy zasadniczej, które odnosiły się do dopuszczalnej liczby oraz czasu trwania kadencji prezydenckich).

Po upadku Compaorègo znaczniejsza nowelizacja została przyjęta w 2015 r., jednak także w tym przypadku nie zostały wprowadzone zmiany naruszające konstrukcję semiprezydencjalizmu recypowanego w wariantcie prezydencko-parlamentarnym. Do podobnych wniosków prowadzi analiza projektu nowej konstytucji, który przedstawiono w okresie sprawowania urzędu prezydenta przez Kaborègo. Wprawdzie nie doszło do jego uchwalenia, jednak treść projektu dowodzi jednoznacznie, że zakładano rewaloryzację rządu i parlamentu poprzez dalsze wzmocnienie, dzięki jej zrównoważeniu, architektury semiprezydencjalizmu, a nie na skutek zasadniczego zrewidowania podstawowych założeń systemu rządów. Najlepiej dowodzi tego fakt, że pozostawiona została zależność rządu od głowy państwa, która miała nadal dysponować uprawnieniem do zdymisjonowania premiera, które nie byłoby – inaczej niż we Francji – zależne od jego uprzedniej rezygnacji. Najpoważniejszą próbą modyfikacji relacji pomiędzy prezydentem a rządem była konstytucjonalizacja zjawiska koabitacji, polegająca na uwzględnieniu parlamentarnej konfiguracji politycznej przy rozdziale zadań w ramach dualistycznej egzekutywy. Próba ukonstytuowania systemu dwuvariantowego, który miałby funkcjonować różnie w różnych układach politycznych, ale za każdym razem zgodnie z literą konstytucji, stanowi niewątpliwie przejaw dążenia do swego rodzaju „uelastycznienia” ustawy zasadniczej poprzez dodanie komponentów osłabiających tak charakterystyczne dla mocniejszej odmiany semiprezydencjalizmu tendencje prezydenccyjne. W następstwie tego burkiński ustrój semiprezydencyjny stałby się bardziej zbalansowany, lepiej wpisując się, przynajmniej na poziomie ustawy zasadniczej, w aksjologię konstytucyjną właściwą państwom demokratycznym opartym na podziale i równowadze władz. Warto też mieć na uwadze inne aspekty nowej regulacji konstytucyjnej, które nie były już bezpośrednio związane ze strukturą systemu rządów, jakkolwiek dotyczyły tworzących go organów. Uwagę zwraca projektowana reforma odpowiedzialności konstytucyjnej głowy państwa, która pod względem proceduralnym miała ulec pewnej liberalizacji, nie zapewniając już absolutnej ochrony.

Drugi zasadniczy etap w ewolucji burkińskiego konstytucjonalizmu po upadku reżimu Compaorègo wyznaczyły dwa wojskowe zamachy stanu, z których pierwszy

zapoczątkował okres obowiązywania konstytucji z 1991 r. w zupełnie zmienionych okolicznościach politycznych, a co najważniejsze – także w nowym kontekście prawnym. O tym ostatnim zdecydowało wejście w życie karty okresu przejściowego, która utrzymywała w mocy tylko te przepisy dotychczas obowiązującej konstytucji, które nie były sprzeczne z postanowieniami nowego dokumentu konstytucyjnego. Takie podejście do porządku ustrojowego zostało utrzymane pod rządami kolejnej karty – dokumentu wydanego po drugim zamachu stanu, tym razem będącego następstwem eskalacji konfliktu w ramach kręgów wojskowych.

Specyfiką ewolucji konstytucjonalizmu burkińskiego po upadku reżimu Compaorégo stało się więc zrywanie ciągłości ustrojowej poprzez modyfikacje instytucji politycznych za sprawą trzech kart przejściowych, przyjmowanych bezpośrednio po wydarrzeniach z 2014 r., jak i w następstwie pogarszającej się sytuacji politycznej, skutkującej obaleniem prezydenta Kaborégo, oraz konfliktów wewnątrz armii. Podobny efekt miałyby zresztą także przyjęcie projektu zupełnie nowej ustawy zasadniczej z 2017 r. Jednak pod pewnymi względami to zrywanie miało raczej formalny niż materialny charakter. Taki punkt widzenia można uzasadnić dwojako. Po pierwsze, mimo iż trzech kart, które regulowały funkcjonowanie instytucji politycznych w momentach krytycznych (po upadku Compaorégo, a także po obaleniu rządów cywilnych prezydenta Kaborégo w związku z pogarszającą się sytuacją wewnętrzną), wszystkie te akty miały obowiązywać obok, a nie w miejsce konstytucji z 1991 r., wyłączając stosowanie jedynie tych przepisów, które były z nią nie do pogodzenia. Tak rozumianej ciągłości nie zaszkodziła również projektowana obszerna reforma z 2017 r., ponieważ nie nastąpiło jej wejście w życie. Nawet gdyby do tego doszło, zawartość projektu wskazywała przecież na gotowość utrzymania reguł modelu semiprezydenckiego, który zostałby co najwyżej zbalansowany wewnątrz. Ta ostatnia kwestia łączy się bezpośrednio z drugim aspektem wspomnianej ciągłości. W tym przypadku chodzi o utrzymywanie zasadniczych zrębów semiprezydenckiej konstrukcji ustrojowej. Wynikało to z faktu, że w różnych omawianych wyżej aktach modyfikujących system ustrojowy działający na podstawie konstytucji z 1991 r. (chodzi zarówno o karty okresu przejściowego, jak i o projekt z 2017 r.) zawarta była dualistyczna konstrukcja władzy wykonawczej, gdzie obok głowy państwa przewidziano premiera stojącego na czele rządu. Co więcej, w projekcie z 2017 r. utrzymana została kluczowa dla semiprezydencjalizmu zasada odpowiedzialności rządu przed legislaturą. Natomiast karty nie zawierały przepisów wprost ją znoszących, co nakazuje twierdzić, że miała ona obowiązywać nadal. Nie da się bowiem uznać, że struktura relacji pomiędzy legislaturą a egzekutywą wynikająca z przepisów konstytucji z 1991 r. byłaby nie do pogodzenia z postanowieniami aktów okresu przejściowego. Inną sprawą jest natomiast to, że tryb personalnej kreacji Zgromadzenia Okresu Przejściowego zmieniono w taki sposób, że przestało ono funkcjonować jako organ o charakterze partyjnym. Nie można więc w takim przypadku oczekiwać, by system realizowany w praktyce sprawowania władzy przyjmował kształt właściwy semiprezydencjalizmowi. Czynnikiem o zasadniczym znaczeniu było bowiem zlikwidowanie typowych rządów cywilnych i ustanowienie w ich miejsce reżimu kontrolowanego przez wojskowych.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne, dokumenty i orzecznictwo

- Avant-projet de la Constitution de la Vème République*, [online] <https://burkina24.com/wp-content/uploads/2017/01/Avant-projet-Constitution-der-der.pdf>.
- Burkina Faso: Constitution du 11 juin 1991 (version du 11 juin 2012)*, [online] <https://mjp.univ-perp.fr/constit/bf2012.htm>.
- Charte de la Transition du 1er mars 2022*, [online] <https://mjp.univ-perp.fr/constit/bf2022-1.pdf>.
- Charte de la Transition du 14 octobre 2022*, [online] <https://mjp.univ-perp.fr/constit/bf2022-2.pdf>.
- Charte de la Transition (Modifiée)*, [online] <https://www.rtb.bf/wp-content/uploads/2024/05/Charte-de-la-Transition-modifiee-1.pdf>.
- Constitution du 2 juin 1991, IVème République*, [online] https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/BURKINA%20FASO_Constitution.pdf.
- Décision n° 2005-007/CC/EPF du 14/10/2005 sur les recours introduits par Messieurs Bénéwendé Stanislas Sankara, Philippe Ouedraogo, Ali Lankoande, Norbert Michel Tiendrebeogo et Ram Ouedraogo demandant l'annulation de la candidature de Monsieur Blaise Compaoré*, [online] https://www.conseil-constitutionnel.gov.bf/fileadmin/user_upload/decision_n_2005-007_cc_epf.pdf.
- Loi constitutionnelle n° 072-2015 CNT du 5 novembre 2015*, [online] <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2015/fr/122705>.
- Burkina Faso: Constitution du 11 juin 1991 (version de 2024)*, [online] <https://mjp.univ-perp.fr/constit/bf2024.htm>.

Opracowania

- Boås M., Jennings K.M., *'Failed States' and 'State Failure': Threats or Opportunities?*, „Globalizations” 2007, vol. 4, nr 4, <https://doi.org/10.1080/14747730701695729>.
- Bois de Gaudusson J. du, *Le mimétisme postcolonial, et après?*, „Pouvoirs” 2009, nr 129(2), <https://doi.org/10.3917/pouv.129.0045>.
- Cabanis A., Martin M.L., *Les constitutions d'Afrique francophone. Évolutions récentes*, Paris 1999.
- Cheibub J.A., *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy*, Cambridge–New York, NY 2007, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813344>.
- Fall I.M., *Le pouvoir exécutif dans le constitutionnalisme des États d'Afrique*, Paris 2008.
- Ginsburg T., Elkins Z., *One Size Does Not Fit All. The Provision and Interpretation of Presidential Term Limits*, [w:] *The Politics of Presidential Term Limits*, red. A. Baturo, R. Elgie, Oxford–New York, NY 2019, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198837404.003.0003>.
- Issacharoff S., *Fragile Democracies. Contested Power in the Era of Constitutional Courts*, Cambridge–New York, NY 2015, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139839334>.
- Jakubiak Ł., *Recepcja francuskich wzorców ustrojowych w konstytucjach państw Afryki frankofońskiej*, [w:] *Ustrój polityczny państwa. Polska, Europa, świat. Prace ofiarowane Profesorowi*

- Tadeuszowi Mołdawie z okazji siedemdziesięciolecia urodzin, red. S. Sulowski, J. Szymanek, Warszawa 2013.
- Kłosowicz R., *Państwa upadłe i ich destabilizujący wpływ na stosunki międzynarodowe*, [w:] *Czynniki stabilizacji i destabilizacji w stosunkach międzynarodowych na początku XXI wieku. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Lubomirowi Zyblikiewiczowi*, red. I. Stawowy-Kawka, Kraków 2009.
- Le Mong N., *La Constitution de la Ve République. De Charles de Gaulle à François Mitterrand*, Paris 1989.
- Lourde A., Blanc F.B., *Le cycle constitutionnel burkinabè (1960-1991)*, [w:] *Constitution et régime politique au Burkina Faso*, red. F.P. Blanc, A. Lourde, B. Saint-Girons, Toulouse–Perpignan 1994.
- Moestrup S., *Presidential Term Limits in Burkina Faso*, [w:] *The Politics of Presidential Term Limits*, red. A. Baturo, R. Elgie, Oxford–New York, NY 2019, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198837404.003.0018>.
- Ndulo M., *Constitutions: The Politics of Constitutional Reform*, [w:] *Institutions and Democracy in Africa. How the Rules of the Game Shape Political Developments*, red. N. Cheeseman, Cambridge–New York, NY 2018.
- Nowotarski B., *Erozja młodych demokracji. Odpowiedzialność władzy*, Warszawa 2016.
- Samuels D.J., Shugart M.S., *Presidents, Parties, and Prime Ministers. How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior*, Cambridge–New York, NY 2010, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511780882>.
- Souaré I.K., *Les partis politiques de l'opposition en Afrique. La quête du pouvoir*, Montréal 2017, <https://doi.org/10.4000/books.pum.11199>.
- Sy A.A., *Les élections présidentielles au Sénégal de mars 2012. Le triomphe de la volonté populaire*, Paris 2013.
- Szklarski T.W., *Wzorzec ustrojowy. Przyczynek do rozważań na temat recepcji w nauce o systemach politycznych*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 5(136).
- Yates D., *The Dynastic Republic of Gabon*, „Cahiers d'études africaines” 2019, nr 234, <https://doi.org/10.4000/etudesafricaines.25961>.

Materiały prasowe i inne źródła internetowe

- Au Burkina, le régime de transition militaire prolongé de cinq ans*, „Le Monde” 2024, 26 V, [online] https://www.lemonde.fr/afrique/article/2024/05/25/au-burkina-le-regime-de-transition-militaire-prolonge-de-cinq-ans_6235525_3212.html.
- Burkina Faso*, Parline UIP. Données mondiales sur les parlements nationaux, [online] <https://data.ipu.org/fr/parliament/BF/BF-LC01/election/BF-LC01-E20221111>.
- Democracy Index 2023*, [online] <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023>.
- Elections in Burkina Faso*, African Elections Database, [online] <https://africanelections.tripod.com/bf.html>.
- Mukum Mbaku J., *Burkina Faso Protests Extending Presidential Term Limits*, Brookings, 30 X 2014, [online] <https://www.brookings.edu/articles/burkina-faso-protests-extending-presidential-term-limits>.

Łukasz JAKUBIAK – politolog i prawnik, doktor habilitowany nauk społecznych w zakresie nauk o polityce (2018); jest zatrudniony na stanowisku profesora uczelni w Katedrze Współczesnych Systemów Politycznych i Partyjnych w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zajmuje się m.in. systemem politycznym oraz instytucjami prawa konstytucyjnego współczesnej Francji, a także rozwiązaniami ustrojowymi przyjmowanymi w dawnych koloniach francuskich w Afryce.